

/Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**POSljedICE STRAHA: PROVJERA TEORIJE MEĐUGRUPNE
PRIJETNJE U KONTEKSTU PREDRASUDA HRVATSKIH
STUDENATA PREMA MIGRANTIMA S BLISKOG ISTOKA**

Diplomski rad

Antonia Stanojević

Mentorica: prof. dr.sc. Dinka Čorkalo Biruški

Zagreb, 2016.

Posljedice straha: provjera teorije međugrupne prijetnje u kontekstu predrasuda hrvatskih studenata prema migrantima s Bliskog istoka

Sažetak

Hrvatska se, kao i ostatak Europe, trenutno suočava s najvećom migrantskom krizom od Drugog svjetskog rata. Međutim, zbog specifičnosti geopolitičkog položaja Hrvatske, ona za većinu migranata s Bliskog istoka predstavlja tranzitnu zonu. Bez obzira na trenutno mali broj ovih migranata koji ostaju u Hrvatskoj, u lokalnom narativu ogledaju se predrasude i zabrinutost dijela populacije potaknuta očekivanjem naseljavanja većeg broja migranata s Bliskog istoka. Stoga je cilj ovog istraživanja provjeriti primjenjivost teorije međugrupne prijetnje u objašnjenju predrasuda, odnosno negativnih emocija studenata hrvatske nacionalnosti prema migrantima s Bliskog istoka. Konkretno, cilj je ispitati povezanost između grupnog identiteta i ideologije multikulturalizma s jedne strane te predrasuda s druge, s primarnim ciljem provjere posredujuće uloge negativnih stereotipa, simboličke (vrijednosne) i realistične (sigurnosne) prijetnje u objašnjavanju te povezanosti. U tu svrhu, 608 studenata s 5 hrvatskih sveučilišta ispunilo je on-line upitnik. Provedena je analiza traga, a rezultati govore u prilog teoriji prijetnje: nacionalni identitet s predrasudama je povezan preko simboličke i realistične prijetnje, dok je multikulturalizam s predrasudama negativno povezan i izravno i putem simboličke i realistične prijetnje te negativnih stereotipa. Konačno, najveću ulogu u medijaciji povezanosti nacionalnog identiteta i multikulturalizma s predrasudama imaju negativni stereotipi, zatim simbolička i na kraju realistična prijetnja. U skladu s rezultatima provedenog istraživanja predložene su intervencije za smanjenje predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka.

Ključne riječi: teorija prijetnje, predrasude, migrantska kriza, migranti s Bliskog istoka.

Consequences of fear: testing the integrated threat theory in the context of prejudice of Croatian students towards Middle Eastern migrants

Summary

Europe is currently facing the biggest migration crisis since the World War II. However, Croatia holds a somewhat specific position in regards to the migration wave: as the frontier of the European Union for Middle Eastern migrants arriving via the Western Balkan route, it mostly represents a transition zone on their way to the western Europe. Nonetheless, local narrative reveals concerns and prejudice towards migrants, although the number of immigrants and asylum seekers from the Middle East is at this point quite negligible. Hence, the aim of this study is to test the integrated threat theory in explaining prejudice of Croatian students towards Middle Eastern migrants - specifically, to examine the link between national identity and multiculturalism on one hand and prejudice on the other, focusing on the mediating effect of symbolic (value) and realistic (safety) threat and negative stereotypes. For this purpose, 608 Croatian students from 5 Croatian universities filled out an on-line survey. Path analysis was conducted, and the results supported the integrated threat theory: national identity was connected to prejudice indirectly, via symbolic and realistic threat, while multiculturalism was connected to prejudice directly, as well as indirectly, via symbolic and realistic threat and negative stereotypes. Finally, the most powerful mediators were negative stereotypes, then symbolic threat, and the least powerful was realistic threat. In line with the results of the study, prejudice reducing interventions are suggested.

Key words: integrated threat theory, prejudice, migration crisis, Middle Eastern migrants.

SADRŽAJ

1	Uvod	1
	<i>Predrasude: definicija i nastajanje .....</i>	<i>1</i>
	<i>Teorija međugrupne prijetnje.....</i>	<i>4</i>
	<i>Multikulturalizam .....</i>	<i>5</i>
	<i>Nacionalni identitet .....</i>	<i>6</i>
	<i>Negativni stereotipi .....</i>	<i>6</i>
	<i>Simbolička prijetnja .....</i>	<i>7</i>
	<i>Realistična prijetnja .....</i>	<i>7</i>
	<i>Negativne međugrupne emocije .....</i>	<i>8</i>
	<i>Istraživanja predrasuda prema imigrantima .....</i>	<i>8</i>
	<i>Doživljaj prijetnje i predrasude prema imigrantima .....</i>	<i>9</i>
2	Cilj, problemi i hipoteze istraživanja.....	11
3	Metoda.....	12
	<i>Sudionici.....</i>	<i>12</i>
	<i>Mjere .....</i>	<i>14</i>
	<i>Postupak.....</i>	<i>16</i>
4	Rezultati.....	17
5	Rasprava	22
6	Zaključak.....	29
	Literatura	30
	PRILOG I	35
	PRILOG II.....	37
	PRILOG III	41

1 Uvod

“The enemy is fear. We think it is hate; but it is fear.” – Mahatma Ghandi

U vrijeme ubrzane globalizacije i povećanja multikulturalnosti, međugrupni procesi poput stereotipa, predrasuda i diskriminacije u recentnoj povijesti bili su, i još uvijek jesu, centralna tema u psihologiji. Aktualna migracijska kriza, najveća od Drugog svjetskog rata, dodatno je naglasila važnost pitanja međugrupnih odnosa. Ogroman broj ljudi iz ratom zahvaćenih područja Bliskog istoka napušta svoje domove, bilo iz straha za vlastitu голу egzistenciju, bilo nastojeći sebe i svoje obitelji ekonomski osigurati.

Hrvatska se, kao i ostatak Europe, suočava s trenutnim migracijskim valom, no pritom je geopolitički položaj RH specifičan. Naime, smještena na tzv. Balkanskoj ruti, Hrvatska predstavlja prvu granicu Europske Unije te je zato za većinu migranata tranzitna zona prema zapadnoj Europi. Bez obzira što je u RH trenutno broj imigranata i azilanata s Bliskog istoka malen, ova tema itekako je aktualna u lokalnom narativu. Mišljenja su podijeljena: dok dio građana naglašava ljudska prava i altruizam, drugi dio izražava zabrinutost zbog priljeva drugačijih i negativne stavove prema migrantima. Nedavni teroristički napadi u Europi i SAD-u također su salijentna tema te se čini kao da se dio društva osjeća ugroženo. Stoga je cilj ovog istraživanja primarno ispitati doživljaj prijetnje od migranata s Bliskog istoka te njegovu povezanost s predrasudama prema njima, kao i s nacionalnim identitetom i ideologijom multikulturalizma kao pretpostavljenim antecedentima predrasuda.

Predrasude: definicija i nastajanje

Uobičajena definicija predrasuda jest ona koja predrasude opisuje kao stavove prema pripadnicima neke grupe, zasnovane isključivo na njihovoj grupnoj pripradnosti. Sukladno ovom modelu predrasuda kao stavova, predrasude se, kao i svi stavovi, sastoje od tri sastavnice: spoznajne, koja uključuje vjerovanja i misli o objektu stava, zatim emocionalne, koju čini vrsta i izraženost emocije povezane sa stavom, te ponašajne, odnosno sklonosti određenom obliku ponašanja prema pripadnicima neke grupe (Aronson, Wilson i Akert, 2010). Ovaj model također podrazumijeva uzročno-posljedične veze među komponentama stava: spoznaja utječe na emocije, a emocije energiziraju ponašanje.

Međutim, navedene komponente nisu nužno povezane na opisani način i vjerovanje o socijalnim grupama ne izaziva nužno sukladne afektivne i ponašajne posljedice. Naime, prema dvokomponentnom modelu aktivacije stereotipa (Devine, 1989, prema Devine i Elliot,

1995), svi pojedinci procesom socijalizacije usvajaju različite kulturne stereotipe koji postaju dio njihove asocijacijske mreže vezane uz objekt stava. Sukladno tome, čim se objekt stava učini salijentnim (npr. realnim ili simboličkim prisutstvom), dolazi do automatske aktivacije asocijacijske mreže vezane uz objekt stava, a samim time i stereotipa. Devine (1989, prema Devine i Elliot, 1995) je eksperimentalno provjeravala posljedice aktivacije stereotipa i pokazala da su stereotipi utemeljeni na rasi, dobi i spolu aktivirani jednakim intenzitetom kod pojedinaca s visoko i nisko izraženim predrasudama. Međutim, nakon automatske aktivacije slijedi kontrolirana reakcija kojom pojedinac aktivirani stereotip prihvaća ili odbacuje, te u skladu s tim regulira svoje emocije i ponašanje. Upravo se po ovom kontroliranom procesu razlikuju osobe s visoko i nisko izraženim predrasudama.

Budući da, kako je opisano, spoznajna, emocionalna i ponašajna komponenta često nisu dosljedno povezane, novije konceptualizacije protive se asimilaciji komponenata stava te predlažu alternativni model predrasuda kao međugrupnih emocija (Smith, 2014). Prema modelu predrasuda kao međugrupnih emocija predrasude proizlaze iz socijalne kateogrizacije te su prema tome mnogo više situacijski uvjetovane, umjesto utemeljene na stabilnom vjerovanju o vanjskoj grupi.

Također, sama teorija prijetnje (Stephan i Stephan, 2000), koja je centralna za sadašnje istraživanje, negativne stereotipe konceptualizira kao antecedent, umjesto kao komponentu predrasuda, dok predrasude definira kao „negativni afekt prema vanjskoj grupi“ (Stephan i Stephan, 2000, str. 27). U skladu s navedenim, ovo istraživanje također polazi od definicije predrasuda kao međugrupnih emocija.

Osim toga, važno je napomenuti da neke definicije predrasuda ne specificiraju njihovu valenciju i dopuštaju da se radi o pozitivnim ili negativnim emocijama (Tajfel, 1982), dok druge pretpostavljaju da se nužno radi o negativnom afektu prema pripadnicima neke grupe (Stephan, 1985; Hewson i Stroebe, 2003). Ipak, kako u znanstvenom, tako i u svakodnevnom govoru, predrasude najčešće podrazumijevaju negativnu emocionalnu valenciju. Potonja definicija u temelju je teorija nastanka predrasuda prikazanih u nastavku.

Budući da su predrasude, kako je navedeno, utemeljene na grupnoj pripadnosti, socijalna kategorizacija prvi je korak koji treba razmotriti u procesu nastanka predrasuda. Naime, zbog uštede kognitivne energije i vremena ljude razvrstavamo u kategorije na temelju njihovih prepoznatljivih obilježja. U skladu s kategorizacijom, doživljavamo ih na kvalitativno

drugačijoj, međugrupnoj razini, koja podrazumijeva da njihova grupna pripadnost ima veću važnost od individualnih osobina (Tajfel, 1982). Socijalna kategorizacija različita je od kategorizacije objekata primarno zbog toga što pri socijalnoj kategorizaciji postoji osobna uključenost opažača. Osobna uključenost dovodi do doživljaja vlastite i vanjske grupe, odnosno podjele na „nas“ i „njih“. Drugim riječima, socijalna kategorizacija aktivira socijalni identitet i njegove posljedice: pozitivnu pristranost prema vlastitoj grupi, a negativnu prema vanjskoj, te homogenost vanjske grupe, odnosno doživljaj međusobne sličnosti njenih pripadnika. Navedene procese objašnjava teorija socijalnog identiteta, prema kojoj ljudi zbog motiva za održavanjem pozitivnog socijalnog identiteta teže međugrupnoj diferencijaciji, pozitivnoj unutargrupnoj pristranosti i derogaciji vanjskih grupa (Tajfel i Turner, 2004). Prema ovoj teoriji, predrasude su posljedica puke podjele na unutarnju i vanjsku grupu i težnje za pozitivnom distinkcijom unutarnje od vanjske grupe u svrhu održavanja pozitivnog socijalnog pojma o sebi.

S druge strane, teorija socijalnog učenja naglašava društveni utjecaj na razvoj predrasuda. Prema ovoj teoriji, predrasude se usvajaju procesom učenja (iz medija, škole, od roditelja i vršnjaka). Već je Allport (1954) naglašavao utjecaj roditeljskih poruka na stvaranje predrasuda, a isto stajalište zastupao je i Bandura (1969). Međutim, do danas nema rezultata longitudinalnih studija koji bi nedvojbeno ukazali na roditeljski utjecaj na razvoj predrasuda u djece (Miklikowska, 2016), a u nekim istraživanjima rezultati čak ukazuju da predrasude kod roditelja i njihove djece zapravo nisu povezane (Aboud i Doyle, 1996). Rezultati metaanalize Degnera i Dalegea (2013) ukazuju na postojanje umjerene korelacije međugrupnih stavova između roditelja i djece, no ne može se zaključivati o uzročnosti te je vjerojatno da se radi o obostranom utjecaju.

Suprotno opisanim teorijama socijalnog identiteta i učenja, neke teorije predrasuda pretpostavljaju postojanje vanjskih poticaja za derogaciju vanjske grupe. Primjerice, teorija realnog sukoba (Sherif, Harvey, White, Hood i Sherif, 1954) pretpostavlja da će međugrupni stavovi i ponašanje članova jedne grupe biti odraz njihovog interesa u odnosu na interes vanjske grupe. Ako su grupni interesi u sukobu, kao što se često događa u sukobljavanjima grupnih interesa oko ograničenih resursa, nastaje natjecateljski odnos koji dovodi do predrasuda i neprijateljskog ponašanja.

Nadalje, teorija žrtvenog jarca pretpostavlja frustraciju kao preduvjet agresije, koja se sa izvora frustracije premješta na pripadnike lako dostupne manjinske grupe (Berkowitz, 1989).

Primjerice, frustracija ekonomskom krizom može potaknuti predrasude i nasilje prema manjinskoj grupi, kao što je bio slučaj s većim brojem linčevanja crnaca u SAD-u u vrijeme ekonomskih kriza (Hovland i Sears, 1940).

Iako opisane teorije mogu donekle objasniti stvaranje predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka, one ne uzimaju u obzir višestruko naglašavanu ulogu koju doživljaji prijetnje i straha imaju u stvaranju predrasuda (Allport, 1954; Sherif, 1966; Smith, 1993). Teorija međugrupne prijetnje Stephana i Stephanove (2000) temelji se upravo na tim doživljajima te je kao takva najprimjerenija u konkretnoj situaciji.

Teorija međugrupne prijetnje

Jedan od najvećih problema u međukulturalnim odnosima je doživljaj međugrupne prijetnje. Premda doživljaj prijetnje može proizlaziti iz sukoba oko ograničenih resursa, kako predlažu Sherif i sur. (1954), u okviru teorije prijetnje taj doživljaj ne mora biti čvrsto utemeljen u objektivnoj realnosti, niti proizlaziti iz realnog sukoba. Naime, istraživanja su ukazala na postojanje 4 osnovne vrste doživljaja prijetnje koje utječu na stvaranje predrasuda: realistična prijetnja, simbolička prijetnja, negativni stereotipi i međugrupna tjeskoba (Stephan, Ybarra i Bachman, 1999). Realistična prijetnja obuhvaća prijetnju ekonomskoj ili političkoj moći grupe, kao i njenoj fizičkoj dobrobiti, dok simbolička predstavlja prijetnju identitetu grupe. Međugrupna tjeskoba i stereotipi, s druge strane, stvaraju osjećaj prijetnje jer podrazumijevaju negativna očekivanja o interakciji (tjeskoba) i ponašanju pripadnika vanjske grupe (stereotipi). Navedene vrste prijetnje dovode do predrasuda i diskriminatornih ponašanja prema pripadnicima vanjske grupe. Također, doživljaj prijetnje ovisi o nekim obilježjima pojedinca i situacije, pa će tako biti to izraženiji što je izraženija identifikacija s vlastitom grupom i što je veća razlika u statusu grupa. Osim toga, prijetnja je veća ukoliko pojedinac već ima iskustvo negativnog kontakta s pripadnicima vanjske grupe te ukoliko postoji povijest sukoba među grupama (Stephan i Stephan, 2000). Dakle, teorija međugrupne prijetnje pretpostavlja da neke karakteristike situacije i osobe (poput identifikacije s vlastitom grupom, uzete u obzir u ovom istraživanju) posredstvom doživljaja prijetnje dovode do predrasuda.

U revidiranoj verziji Stephan i Renfro (2002) dodatno razrađuju teoriju prijetnje te dodaju brojne antecedente. Prema revidiranoj teoriji, doživljaj prijetnje, a posljedično i predrasude i diskriminacija, bit će to veći što je vlastita grupa manja, što je kultura grupe više

kolektivistička, usmjerena na pridržavanje normi i izbjegavanje neizvjesnosti, što je manji kontakt među članovima grupa te što sam pojedinac ima više kolektivno, a niže osobno samopoštovanje te što više prihvaća ideologiju socijalne dominacije. Osim toga, revidirana teorija prijetnje naglašava razliku između prijetnje grupi i prijetnje pojedincu. Naime, revidirana teorija postulira da se i simbolička i realistična prijetnja mogu doživjeti na dva načina – kao osobna ili grupna ugroženost. S obzirom na kontekst u kojemu se teorija provjerava u ovom istraživanju, možemo reći da je priroda doživljaja prijetnje od migranata s Bliskog istoka više anticipatorna nego trenutna, te u svojoj biti grupna, te stoga distinkcija između grupne i osobne prijetnje pod vidom revidirane teorije nije nužna. U nastavku su, dakle, objašnjeni konstrukti teorije prijetnje (Stephan i Stephan, 2000) koji će biti korišteni u ovom istraživanju. No, prvo razmatramo konstrukt multikulturalizma koji bi mogao utjecati na doživljaj prijetnje i predrasude.

Multikulturalizam

Multikulturalizam kao ideologija nastoji postići ravnotežu između jedinstva i raznolikosti u društvu (Citrin, Sears, Muste i Wong, 2001). Ova ideologija podrazumijeva poticanje kulturalne raznolikosti te inzistira na jednakosti i poštivanju svih kulturalnih skupina (Fowers i Richardson, 1996). Stoga je prihvaćena kao političko rješenje u mnogim zapadnim zemljama, no rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da je prihvaćenija na političkoj, nego na civilnoj razini (Citrin i sur., 2001). Naime, rezultati empirijskih provjera prihvaćanja multikulturalizma u zapadnim zemljama ukazuju na samo umjereno prihvaćanje multikulturalizma kod dominantnih grupa: u američkom kontekstu istraživanja ukazuju na neutralne stavove prema multikulturalizmu (Taylor i Lambert, 1996), kao i u Australiji (Ho, 1999), Njemačkoj (Zick, Wagner, Van Dick i Petzel, 2001) te u Nizozemskoj (Verkuyten, 2005). Neka istraživanja u europskom kontekstu ukazuju i na negativne stavove prema multikulturalizmu, primjerice u Španjolskoj (Medrano, 2005) i Ujedinjenom Kraljevstvu (Heath i Tilley, 2005).

Daljnja istraživanja ukazala su na veće prihvaćanje ideologije multikulturalizma kod manjinskih nego kod većinskih grupa (Arends-Toth i Van de Vijver, 2003) te su potvrdila tzv. hipotezu multikulturalizma. Prema ovoj hipotezi, što više pripadnici manjinske grupe prihvaćaju multikulturalizam, to će se vjerojatnije identificirati s vlastitom grupom i imati pozitivan grupni identitet. Suprotno tome, što više pripadnici većinske grupe prihvaćaju multikulturalizam, to je manja vjerojatnost da će se identificirati s vlastitom grupom i

iskazivati negativne evaluacije vanjske grupe (Verkuyten, 2005). Konačno, novija istraživanja (Ward i Masgoret, 2006; Gonzalez, Verkuyten, Weesie i Poppe, 2008) pokazala su da upravo različite vrste doživljaja prijetnje imaju posredujuću ulogu u vezi multikulturalizma i stvaranja predrasuda, te je stoga ideologija multikulturalizma uvrštena kao antecedent u model pri provjeravanju teorije prijetnje od migranata s Bliskog istoka.

Nacionalni identitet

U skladu s već opisanim procesom socijalne kategorizacije, ljudi sebe i druge smještaju u određene kategorije na temelju različitih obilježja, pri čemu često koriste nacionalnost kao okvir kategorizacije. Činjenica da se ljudi identificiraju sa svojim socijalnim grupama smatra se ključnom u objašnjenju različitih unutargrupnih i međugrupnih pojava, kao što su sukobi među narodima. Identificiranje s vlastitom nacijom, odnosno nacionalni identitet, ima za pojedinca kognitivno, emocionalno i motivacijsko značenje, budući da predstavlja osjećaj pripadnosti i zadjedništva te sustav stavova prema vlastitoj nacionalnoj grupi (Šiber, 1988). Nadalje, u skladu s teorijom socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 2004), veća identifikacija s vlastitom nacijom povezana je s većom pozitivnom pristranošću prema vlastitoj, a negativnom prema vanjskoj grupi u svrhu očuvanja pozitivnog nacionalnog identiteta. Zbog svega navedenog, nacionalni identitet važna je komponenta teorije međugrupne prijetnje. Brojna istraživanja potvrdila su da je identifikacija s grupom, operacionalizirana kroz nacionalni identitet pod vidom nacije kao relevantne grupe, konzistentan prediktor prijetnje, a nalazi metaanalize Rieka, Mania i Gaertnera (2006) pokazuju da je s predrasudama povezan većim dijelom putem simboličke, nego realistične prijetnje. U skladu s tim su postavljene i hipoteze ovog istraživanja.

Negativni stereotipi

Od prvog spomena stereotipa 1922. godine, kada ih Lippman definira kao „slike u našim glavama“ (Macrae, Stangor i Hewstone, 1996), stereotipi su do danas ostali sinonim za sadržaj mišljenja i vjerovanja o drugima ovisno o njihovoj grupnoj pripadnosti. Allportova (1954) karakterizacija stereotipa kao metode uštede kognitivne energije izdržala je test vremena te se u skladu s njom stereotipi doživljavaju vrijednosno neutralnima i prihvaćaju kao društvena nužnost. Socijalna kognicija jednostavno funkcionira tako da među ljudima uočavamo sličnosti na temelju kojih ih svrstavamo u mentalne kategorije u svrhu uštede

vremena i energije. Dakle, stereotipi su adaptivni mehanizmi u onom stupnju u kojem su zasnovani na iskustvu i barem donekle točni (Aronson, Wilson i Akert, 2010).

Međutim, negativni stereotipi zapravo podrazumijevaju doživljaj prijetnje. Naime, stereotipi prema pripadnicima vanjske grupe predstavljaju temelj očekivanja o njihovom ponašanju. Prema tome, konfliktne i neugodne interakcije s pripadnicima vanjske grupe očekivane su u onom stupnju u kojem su stereotipi prema njima negativni. S obzirom da je doživljaj prijetnje zapravo očekivanje negativnih posljedica, negativni stereotipi predstavljaju jednu od vrsta doživljaja prijetnje (Stephan i Stephan, 2002). Kao takva, stereotipna očekivanja dovode do predrasuda, budući da utječu na obradu socijalnih informacija i socijalne prosudbe. Što se tiče konkretnog sadržaja stereotipa Hrvata prema migrantima s Bliskog istoka, vjerojatna je sličnost sa stereotipima prema Muslimanima u drugim zapadnim zemljama, koji su se pokazali iznimno konzistentnima i uglavnom utemeljenima na značajkama muslimanske kulture, obiteljskih i rodničkih odnosa (Strabac i Listhaug, 2007).

Simbolička prijetnja

Doživljaj simboličke prijetnje primarno podrazumijeva percepciju različitosti u moralnom poimanju, društvenim standardima, vrijednostima i stavovima, te vjerovanje o ispravnosti navedenih vrijednosti i mišljenja vlastite grupe (Stephan i Stephan, 2000). Već je Allport (1954) istaknuo centralnu važnost vrijednosti za grupni identitet, te tvrdio da suočeni s različitim sustavom vrijednosti ljudi doživljavaju prijetnju i usvajaju hostile stavove prema vanjskoj grupi. Simbolička prijetnja, dakle, predstavlja prijetnju svemu onome u čemu se ogledaju vrijednosti grupe: normama, načinu života, vjeri, kulturi i simbolima grupe (Stephan i Renfro, 2002). Zbog velike različitosti između hrvatske i bliskoistočnih kultura, u konkretnoj situaciji očekuje se velika uloga simboličke prijetnje u stvaranju negativnih međugrupnih emocija u temelju predrasuda.

Realistična prijetnja

Za razliku od simboličke, realistična prijetnja je opipljiva, te uključuje prijetnju političkoj ili ekonomskoj moći grupe, ili fizičku prijetnju njenim članovima. Koncept realistične prijetnje potječe još iz prethodno opisane teorije stvarnog sukoba Sherifa i sur. (1954), prema kojoj natjecanje za ograničene resurse može uzrokovati stvaranje predrasuda. Ipak, u teoriji prijetnje realistična prijetnja ima šire značenje te podrazumijeva bilo koju konkretnu prijetnju

grupi, ne ograničavajući se samo na natjecanje za resurse. Pritom nije važno koliko su doživljaji realistične prijetnje utemeljeni na realitetu – ono što je bitno jest percepcija članova grupe da im druga grupa može nauditi u nekom konkretnom (političkom, ekonomskom ili fizičkom) smislu, jer upravo ta percepcija prijetnje, a ne objektivna stvarnost, dovodi do posljedica u vidu predrasuda prema vanjskoj grupi (Stephan i Stephan, 2000). U kontekstu realistične prijetnje od migranata s Bliskog istoka, s obzirom na nedavne terorističke napade, najsalijentnija vrsta realistične prijetnje vjerojatno je sigurnosna, odnosno prijetnja fizičkoj dobrobiti članova vlastite grupe, te je zbog toga izdvojena i ispitivana u ovom istraživanju.

Negativne međugrupne emocije

Ovo istraživanje polazi od definicije predrasuda u okviru teorije prijetnje kao negativnih međugrupnih emocija (Stephan i Stephan, 2000). U skladu s tom konceptualizacijom, kao i dosadašnjim empirijskim provjerama teorije (Stephan i Stephan, 1996; Stephan, Ybarra, Martinez, Scharzald i Tur-Kaspa, 1998; Stephan, Diaz-Loving i Duran, 2000; Gonzalez i sur., 2008), predrasude su i u ovom slučaju operacionalizirane kao negativne emocije prema migrantima s Bliskog istoka. Ova definicija u skladu je sa Smithovom (2014) definicijom predrasuda kao međugrupnih emocija prema članovima vanjske grupe, a ovisnih o pojedinčevom socijalnom identitetu kao članu vlastite grupe. Navedena konceptualizacija najprimjerenija je s obzirom da prema teoriji predrasuda kao međugrupnih emocija one nastaju na dva načina: procjenom posljedica koje druga grupa ima za vlastitu grupu (što je slično konceptu doživljaja prijetnje kao očekivanja negativnih posljedica zbog čega nastaju predrasude), te identifikacijom s grupom uslijed čega dolazi do usklađivanja vlastitih emocionalnih doživljaja s doživljajem grupe (Mackie, Maitner i Smith, 2009).

Istraživanja predrasuda prema imigrantima

O'Rourke i Sinnott (2006) proveli su sveobuhvatno istraživanje kojim su ispitali stavove prema imigraciji u 24 zemlje, kako bi odredili determinante tih stavova. Prilikom ispitivanja stavova korištene su zasebne mjere za stavove prema imigrantima i izbjeglicama, a fokus istraživanja bio je na dvije glavne skupine determinanti: ekonomske i kulturalne. Što se tiče ekonomskih determinanti, rezultati ukazuju da niže obrazovani sudionici generalno imaju negativnije stavove prema imigrantima, dok više obrazovani imaju pozitivnije stavove. Ovaj trend izraženiji je u bogatijim zemljama s većim stupnjem jednakosti, nego u siromašnijim zemljama većeg stupnja nejednakosti. S druge strane, što se tiče kulturalnih determinanti,

pokazalo se da su nacionalistički stavovi konzistentan prediktor negativnih stavova prema imigrantima. Nadalje, pokazalo se i da stariji sudionici imaju generalno negativnije stavove prema imigrantima od mlađih. Konačno, važan nalaz ovog istraživanja je i da su stavovi prema imigrantima i izbjeglicama različite prirode: ljudi su općenito manje hostilni prema imigrantima, i dok konkurentnost na tržištu rada ima značajnu ulogu u predviđanju negativnih stavova prema imigrantima, nije značajan prediktor u predviđanju negativnih stavova prema izbjeglicama.

Doživljaj prijetnje i predrasude prema imigrantima

Prvo istraživanje povezanosti doživljaja prijetnje i predrasuda provedeno je u kontekstu stavova većinskog američkog stanovništva prema meksičkim imigrantima, budući da je kontekst imigracije primjeren za proučavanje svih vrsta prijetnje (Stephan i Stephan, 1996). Naime, Amerikanci su isticali natjecanje za radna mjesta i priljev droga zbog meksičkih imigranata, što su primjeri doživljaja realistične prijetnje. Nadalje, neki su se pribojavali da meksički imigranti ugrožavaju američku kulturu, što je primjer doživljaja simboličke prijetnje. Konačno, mnogi Amerikanci ne bi se osjećali ugodno u komunikaciji s imigrantima, što ukazuje na međugrupnu tjeskobu. Istraživanje je pokazalo da postoji povezanost simboličke i realistične prijetnje te međugrupne tjeskobe s predrasudama. U istom znanstvenom članku objavljeni su i rezultati studije koja se nije bavila stavovima prema imigrantima, već drugim nacionalnim skupinama. Rezultati ukazuju na povezanost predrasuda i negativnih stereotipa američkih studenata prema Rusima, Japancima, Kinezima, Marokancima, Indijcima i Amerikancima. Rezultati opisanih studija Stephana i Stephana (1996) postavili su temelje teoriji prijetnje. U jednom od sljedećih istraživanja Stephan i sur. (2000) na sličan način provjeravaju teoriju prijetnje, također u kontekstu stavova američkih studenata prema Meksikancima, no ovog puta i meksičkih studenata prema Amerikancima. Rezultati su ukazali na značajnost sve 4 vrste prijetnje kao prediktora predrasuda u oba slučaja.

Uslijedile su brojne provjere teorije, od kojih su se mnoge bavile upravo proučavanjem stavova prema imigrantima, te su mahom potvrdile da većinsko stanovništvo doživljava osjećaj prijetnje od imigranata. Primjerice, istraživanje Stephana i sur. (1998) pokazalo je da su sve 4 vrste prijetnje bile značajni prediktori predrasuda prema imigrantima u Španjolskoj i Izraelu. Pritom su negativni stereotipi i međugrupna tjeskoba bolje predviđali predrasude od realistične i simboličke prijetnje.

Kasnija istraživanja bavila su se konkretno pitanjem muslimanskih imigranata u Europi. Metaanaliza Strabac i Listhaug (2007) pokazala je da su predrasude prema muslimanskim imigrantima u Europi izraženije nego prema drugim imigrantima, pri čemu su dodatno izraženije u istočnoj, nego u zapadnoj Europi. Analiza sadržaja tiska u Velikoj Britaniji (Richardson, 2004) bavila se konkretnim sadržajem doživljaja prijetnje od muslimanskih imigranata, a rezultati ukazuju na dvije široke kategorije prijetnje koje odgovaraju realističnoj i simboličkoj iz teorije prijetnje. Gonzalez i sur. (2008) provjeravali su teoriju prijetnje upravo u ovom kontekstu te su pokazali da razina kontakta, prihvaćanja ideologije multikulturalizma te nacionalni identitet posredstvom realne i simboličke prijetnje te negativnih stereotipa utječu na predrasude Nizozemaca prema muslimanskim imigrantima. Pritom su negativni stereotipi imali najveću ulogu u medijaciji, što je u skladu s pretpostavkom teorije. Naime, Stephan i Stephanova (1996) predviđaju da su u slučaju blažih sukoba (kakvim se može okarakterizirati i odnos između Hrvata i migranata s Bliskog istoka) predrasude dominantne grupe prema subordiniranoj najvećim dijelom posredovane putem negativnih stereotipa i međugrupne tjeskobe, pa se stoga i u sadašnjem istraživanju očekuje najveća uloga negativnih stereotipa u medijaciji. Nadalje, u nizozemskom kontekstu simbolička se prijetnja pokazala značajnim medijatorom, dok realistična nije. Značajnost simboličke prijetnje u medijaciji ne čudi s obzirom na veliku različitost europskih i bliskoistočnih kultura, te se isti nalaz očekuje i u ovom istraživanju. Ipak, s obzirom na nedavne terorističke napade u Europi, očekuje se također i značajnost realistične prijetnje kao medijatora, iako manjeg medijacijskog efekta nego negativni stereotipi i simbolička prijetnja. Također, u spomenutom istraživanju Gonzaleza i sur. (2008) pokazalo se da nacionalni identitet s predrasudama nije bio povezan direktno, već samo preko simboličke prijetnje. S druge strane, prihvaćanje ideologije multikulturalizma s predrasudama je bilo negativno povezano i izravno, i putem simboličke i realistične prijetnje te negativnih stereotipa. U skladu s time postavljene su i hipoteze ovog istraživanja.

Konačno, važno je napomenuti da se sadašnje istraživanje razlikuje od prethodnih s obzirom na objekt stava. Naime, dosadašnja istraživanja bavila su se ispitivanjem predrasuda prema imigrantima koji su već naselili nacionalni prostor sudionika istraživanja, dok se sadašnje istraživanje zbog opisane specifičnosti migrantske krize u Hrvatskoj bavi stavovima prema migrantima s Bliskog istoka koji bi tek mogli naseliti Hrvatsku.

2 Cilj, problemi i hipoteze istraživanja

Cilj ovog istraživanja je provjeriti primjenjivost teorije međugrupne prijetnje u objašnjenju predrasuda odnosno negativnih emocija prema migrantima s Bliskog istoka kod hrvatskih studenata. Konkretno, cilj je ispitati povezanost između grupnog identiteta i ideologije multikulturalizma s jedne strane te predrasuda s druge, s primarnim ciljem provjere posredujuće uloge stereotipa, simboličke i realistične prijetnje u objašnjavanju te povezanosti.

U skladu s navedenim ciljem postavljena su 3 problema:

1. Provjeriti izravnu povezanost nacionalnog identiteta i multikulturalizma s predrasudama prema migrantima s Bliskog istoka.

H1a: Prihvatanje ideologije multikulturalizma bit će izravno negativno povezano s predrasudama.

H1b: Nacionalni identitet i predrasude bit će povezani preko simboličke prijetnje, ali ne i izravno.

2. Provjeriti posredujuću ulogu negativnih stereotipa te doživljaja simboličke i realistične prijetnje od migranata s Bliskog istoka u objašnjavanju povezanosti nacionalnog identiteta i multikulturalizma s predrasudama.

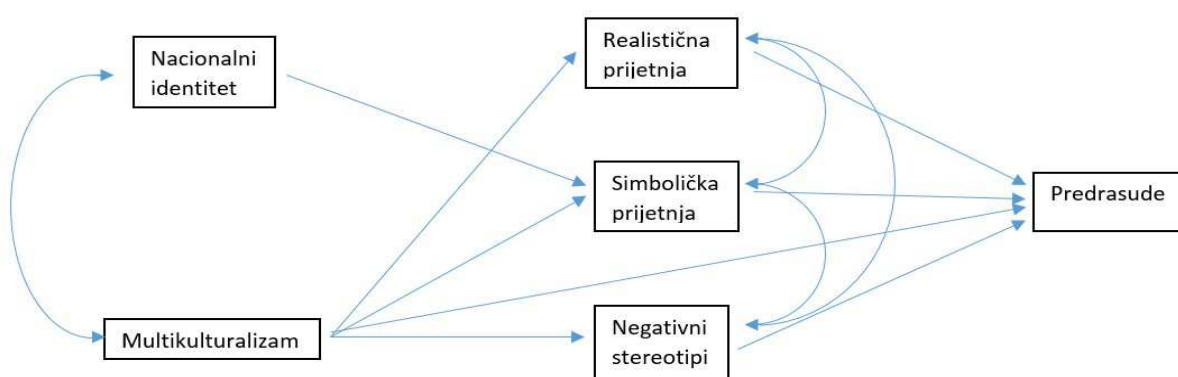
H2a: Očekuje se djelomična medijacija negativne povezanosti multikulturalizma s predrasudama preko realistične i simboličke prijetnje te negativnih stereotipa.

H2b: Očekuje se potpuna medijacija povezanosti nacionalnog identiteta i predrasuda preko simboličke prijetnje.

3. Usporediti udio varijance predrasuda koji objašnjavaju različite vrste prijetnje (simbolička i realistična te negativni stereotipi).

H3: Najveći udio varijance predrasuda objašnjavat će negativni stereotipi, zatim simbolička, a najmanji realistična prijetnja.

Pretpostavljeni model odnosa multikulturalizma, nacionalnog identiteta, simboličke i realistične prijetnje te negativnih stereotipa i emocija prikazan je na Slici 1.

Slika 1. Pretpostavljeni model izražavanja predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka

3 Metoda

Sudionici

Ukupno 646 sudionika ispunilo je upitnik do kraja. S obzirom da je nacionalna pripadnost relevantni faktor (odnosno pripadnost dominantnoj nacionalnoj grupi, kako bi se rezultati mogli usporediti s nalazima drugih istraživanja), iz daljnje obrade isključeni su sudionici koji nisu bili hrvatske nacionalnosti, te je preostalo 615 sudionika. U sljedećem koraku isključeno je 7 ispitanika aberantnih po dobi. S obzirom da je i dob, kako je spomenuto, relevantan faktor pri proučavanju predrasuda (O'Rourke i Sinnott, 2006), iz obrade su isključeni maloljetni sudionici, kao i oni stariji od 35 godina. Konačni uzorak sastavljen je od 608 studenata hrvatske nacionalnosti u dobi između 18 i 35 godina. Od toga 45.4% čine muškarci, a 54.6% žene. Prosječna dob sudionika bila je 22.17 godine, uz $SD=2.49$. Prema ostalim demografskim pokazateljima uzorak je prilično heterogen, što je vidljivo iz proporcija pojedinih odgovora prikazanih u Tablici 1.

Tablica 1
Sociodemografske karakteristike uzorka

		Frekvencija	Proporcija (%)
Socio-ekonomski status	Izrazito ispodprosječan	9	1.5
	Ispodprosječan	67	11
	Prosječan	359	59
	Iznadprosječan	163	26.8
	Izrazito iznadprosječan	10	1.6
Veličina mjesta odrastanja	Selo	113	18.6
	Manje mjesto (do 10 000)	133	21.9
	Manji grad (do 100 000)	160	26.3
	Grad (do 500 000)	91	15
	Veliki grad (više od 500 000)	111	18.3
Političko opredjeljenje	Izrazito desno	24	3.9
	Desno	126	20.7
	Centar	229	37.7
	Lijevo	199	32.7
	Izrazito lijevo	30	4.9
Religioznost	Nisam religiozan	208	34.2
	Katolik	364	59.9
	Pravoslavac	2	0.3
	Protestant	2	0.3
	Musliman	0	0
	Nešto drugo	32	5.3
Važnost religije	Uopće mi nije važna	145	23.8
	Uglavnom nevažna	88	14.5
	Donekle nevažna	23	3.6
	Niti važna, niti nevažna	56	9.2
	Donekle važna	99	16.3

Uglavnom važna	108	17.8
Izrazito važna	89	14.6

S obzirom na sve navedeno, valja naglasiti da se radi o prigodnom uzorku studenata u RH, te se stoga rezultati istraživanja ne mogu generalizirati na populaciju studenta. Međutim, uzorak je ipak prilično heterogen i obuhvaća mlade iz različitih dijelova Hrvatske, što predstavlja odmak od uobičajenih prigodnih uzoraka koji obuhvaćaju samo studente pojedine studentske grupe/fakulteta/sveučilišta.

Mjere

On-line upitnik sastojao se od ukupno 50 pitanja podijeljenih u 7 subskala, redom:

Skala multikulturalizma (Verkuyten, 2005) korištena je za ispitivanje stupnja prihvatanja ideologije multikulturalizma. Sudionici su na 5 čestica davali odgovore na skali Likertovog tipa (1 – uopće se ne slažem, 7 – u potpunosti se slažem). Primjer čestice je „Od drugih kultura možemo puno naučiti“. Faktorska analiza¹ ukazuje na očekivanu jednofaktorsku strukturu – metodom zajedničkih faktora ekstrahiran je jedan faktor koji objašnjava 52.2% ukupne varijance. Cronbachov α skale iznosi 0.83, što ukazuje na zadovoljavajuću pouzdanost. Ukupan rezultat izračunat je kao linearna kombinacija nakon obrnutog bodovanja dvije od pet čestica, a viša vrijednost ukazuje na veće prihvatanje ideologije multikulturalizma.

Skala nacionalnog identiteta preuzeta je od Cinnirelle (1997) i prilagođena provedenom istraživanju. Ova skala razvijena je u skladu s teorijom socijalnog identiteta Tajfela i Turnera (2004) te kao takva ispituje nacionalni identitet kroz percipiranu važnost grupe, međugrupne odnose i afektivnu dimenziju nacionalnog identiteta. Premda konstruirana u svrhu mjerenja britanskog i talijanskog nacionalnog identiteta, skala je lako primjenjiva na mjerenje identifikacije s bilo kojom nacionalnom grupom. U ovom slučaju, nacionalna grupa nije određena, već su sudionici odgovarali u skladu s vlastitim nacionalnim identitetom (primjerice „U kojem stupnju se osjećate pripadnikom/icom svoje nacije?“). Skala se sastoji od 7 čestica u obliku pitanja, a odgovori su se kretali na skali Likertovog tipa od 1 (izrazito neslaganje) do 7 (izrazito slaganje). S obzirom na jednofaktorsku strukturu (metodom

---

¹ Rezultati svih provedenih faktorskih analiza nalaze se u Prilogu III.

zajedničkih faktora ekstrahiran je jedan faktor koji je objasnio 59.85% varijance) i visoku pouzdanost (Cronbachov $\alpha = 0.91$), izračunat je ukupni rezultat na skali, koji višom vrijednošću ukazuje na veću identifikaciju s nacionalnom grupom.

Skala realistične prijetnje preuzeta je iz istraživanja Verkuytena (2008) i prevedena na hrvatski. Kao što je već navedeno, u kontekstu realistične prijetnje fokus provedenog istraživanja je na sigurnosnu prijetnju, odnosno prijetnju fizičkoj dobrobiti članova vlastite grupe, te je sukladno tome odabrana skala koja ispituje isključivo sigurnosnu prijetnju. Skala se sastoji od 3 čestice na koje sudionici odgovaraju procjenom na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava izrazito neslaganje, a 7 potpuno slaganje. Primjer čestice glasi „Bojim se terorističkih napada migranata s Bliskog istoka u Hrvatskoj“. Slično izvornom istraživanju, ekstrahiran je jedan faktor metodom zajedničkih faktora koji je objasnio 78.51% varijance, a Cronbachov α skale iznosi 0.91, te je stoga izračunat ukupni rezultat, pri čemu viša vrijednost ukazuje na izraženiji doživljaj realistične prijetnje.

Skala simboličke prijetnje prilagođena je iz istraživanja Stephana i sur. (1999). Analizom sadržaja utvrđeno je da su neke čestice originalne skale ispitivale doživljaj kulturalne različitosti prije nego doživljaj prijetnje. Stoga su takve čestice prilagođene (primjerice, čestica „Religijska i moralna vjerovanja migranata s Bliskog istoka *različita su* od hrvatskih“ promijenjena je u „Religijska i moralna vjerovanja migranata s Bliskog istoka *nepomirljiva su* s hrvatskima“). Skala se sastoji od 7 ovakvih čestica na koje su ispitanici davali odgovore na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 7 (u potpunosti se slažem), a jedna je čestica obrnuto bodovana. Rezultati ukazuju na jednofaktorsku strukturu, pri čemu faktor ekstrahiran metodom zajedničkih faktora objašnjava 62.85% varijance, te visoku pouzdanost (Cronbachov $\alpha = 0.91$). U skladu s tim, izračunat je ukupni rezultat čija viša vrijednost ukazuje na veći doživljaj simboličke prijetnje od migranata s Bliskog istoka.

Skala negativnih stereotipa prevedena je iz istraživanja Gonzaleza i sur. (2008). Ova je skala sadržajem primjerena, budući da je konstruirana za ispitivanje teorije prijetnje u kontekstu stavova Nizozemaca prema muslimanskim imigrantima. Skala se sastoji od 8 pridjeva, od čega je 6 negativne, a 2 pozitivne valencije. Zadatak sudionika bio je da na skali od 1 (uopće ne opisuje) do 7 (u potpunosti opisuje) označe u kojem stupnju misle da pojedini pridjev opisuje tipičnog migranta s Bliskog istoka. Odgovori vezani uz 2 pridjeva pozitivne valencije negativno su bodovani. Faktorskom analizom metodom zajedničkih faktora ekstrahiran je jedan faktor koji je objasnio 54.97% ukupne varijance, a pokazatelj pouzdanosti

Cronbachov $\alpha = 0.90$ ukazuje na visoku pouzdanost skale. U skladu s navedenim pokazateljima izračunat je ukupan rezultat na skali negativnih stereotipa, pri čemu viši rezultat ukazuje na negativniji sadržaj stereotipa prema migrantima s Bliskog istoka.

Skala negativnih međugrupnih emocija preuzeta je iz istraživanja Stephana i sur. (1999), u kojemu je korištena kao indikator predrasuda prema vanjskoj grupi. Skala se sastoji od 12 emocija, 6 pozitivnih i 6 negativnih, a zadatak ispitanika bio je da na skali od 1 (uopće ne osjećam) do 7 (u potpunosti osjećam) označe u kojem stupnju navedene emocije osjećaju prema migrantima s Bliskog istoka. Procjene pozitivnih emocija rekodirane su. Analizom glavnih komponenti ekstrahirana su 2 faktora, a iz matrice faktorske strukture nakon oblimin rotacije vidi se da je prvi faktor povezan s česticama negativne valencije, a drugi faktor s česticama pozitivne valencije, što nije rijedak slučaj u psihologijskim mjerenjima. Dva faktora međusobno su korelirala $-.397$. Stoga je provedena daljnja analiza metodom glavnih komponenti na faktorskim bodovima kako bi se ekstrahirao faktor višeg reda. Ekstrahiran je faktor koji objašnjava 69.96% varijance, a oba su faktora nižeg reda s njim jednako povezana. Također, skala ima zadovoljavajuću pouzdanost (Cronbachov $\alpha = 0.92$). Iz navedenog se da zaključiti da je opravdano računanje ukupnog rezultata na skali negativnih međugrupnih emocija, pri čemu viši rezultat ukazuje na negativnije emocije, odnosno na veću izraženost predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka.

Demografski podaci prikupljeni su na kraju upitnika. Od sudionika se tražilo da navedu podatke o dobi, spolu, ekonomskom statusu, veličini mjesta odrastanja, nacionalnosti, političkom opredjeljenju, religijskoj pripadnosti i važnosti religije.

Postupak

Prikupljanje podataka provedeno je u travnju 2016. godine postupkom on-line anketiranja. Ciljana skupina bili su studenti u RH. Premda se radi o prigodnom uzorku, u nastojanju da se postigne što veća heterogenost uzorka i prikupe podaci od sudionika iz različitih dijelova Hrvatske i sa različitih studijskih grupa, regrutaciji sudionika pristupilo se tehnikom snježne grude putem studentskih mailing lista te facebook grupa. Konkretno, regrutirani su sudionici s različitih studijskih grupa na 5 hrvatskih sveučilišta (Zagreb, Split, Zadar, Dubrovnik i Sjever). Pozivi su upućeni studentima s pristupom facebook grupama i profesorima s pristupom mailing listama studentskih grupa, koji su objavili poziv na istraživanje uz molbu da sudionici poziv prosljede dalje kolegama studentima.

4 Rezultati

U Tablici 2 navedeni su rezultati deskriptivne statistike na pojedinim subskalama, a u Tablici 3 korelacije među njima.

Tablica 2
Aritmetičke sredine i standardne devijacije na pojedinim subskalama

	Multi- kulturalizam	Nacionalni identitet	Realistična prijetnja	Simbolička prijetnja	Negativni stereotipi	Negativne emocije
<i>M</i>	4.69	4.24	4.25	4.55	3.69	3.87
<i>SD</i>	1.36	1.93	1.29	1.55	1.21	1.23

Tablica 3
Korelacije rezultata na pojedinim subskalama

Subskala	1	2	3	4	5	6
1. Multikulturalizam	-	-.488	-.650	-.766	-.646	-.743**
2. Nacionalni identitet			.425**	.439**	.318**	.355**
3. Realistična prijetnja				.744**	.639**	.689**
4. Simbolička prijetnja					.736**	.788**
5. Negativni stereotipi						.815**
6. Negativne emocije						-

** $p < 0.01$

Iz Tablice 3 vidljivo je da su sve povezanosti među varijablama značajne na razini rizika od 1%. Nadalje, povezanosti pretpostavljenih medijatora s predrasudama u skladu su s očekivanjima: najveću korelaciju s predrasudama imaju negativni stereotipi, zatim simbolička te na kraju realistična prijetnja. Što se tiče antecedenata, multikulturalizam je sa svim ostalim varijablama umjereno povezan, dok je nacionalni identitet, sukladno očekivanjima, najviše

povezan sa simboličkom prijetnjom, a manje s realističnom prijetnjom i na kraju s negativnim stereotipima.

Prije provjere pristajanja strukturalnog modela podacima analizom traga (metodom maksimalne vjerojatnosti), potrebno je provjeriti zadovoljenost statističkih pretpostavki za takvu analizu (Cohen, Cohen, West i Alken, 2003). Prvi takav uvjet je normalitet multivarijatnih distribucija varijabli, no zbog nemogućnosti provjere oblika multivarijatne distribucije, u Tablici 4 prikazani su pokazatelji normaliteta univarijatnih distribucija.

Tablica 4
Pokazatelji normaliteta multivarijatnih distribucija rezultata na subskalama

	Asimetričnost	Izduženost
Multikulturalizam	-0.168	-0.168
Nacionalni identitet	-0.526	-0.518
Realistična prijetnja	-.172	-1.175
Simbolička prijetnja	-.159	-1.000
Negativni stereotipi	.293	-.152
Predrasude	.397	-.301

Prema Trochimu i Donnellyu (2006), prihvatljiv raspon asimetričnosti i izduženosti je ± 2 z, te su prema tom kriteriju univarijatne distribucije varijabli normalne. Normalitet univarijatnih distribucija nužan je, ali ne i dovoljan za normalitet multivarijatnih distribucija, no zbog nemogućnosti statističke provjere multivarijatnog normaliteta i činjenice da je metoda maksimalne vjerojatnosti relativno robustna s obzirom na odstupanja od istog (Cortina, Chen, i Dunlap, 2001) smatra se da je pretpostavka zadovoljena.

Nadalje, prije analize potrebno je provjeriti pretpostavku o nepostojanju multikolinearnosti prediktora, čiji su pokazatelji tolerancije i VIF (faktori inflacije varijance) prikazani u Tablici 5.

Tablica 5
Pokazatelji multikolinearnosti rezultata na pojedinim subskalama

	Tolerancija	VIF
Multikulturalizam	0.38	2.63
Nacionalni identitet	0.77	1.30

Realistična prijetnja	0.41	2.44
Simbolička prijetnja	0.26	3.85
Negativni stereotipi	0.43	2.36
Negativne emocije	0.23	4.35

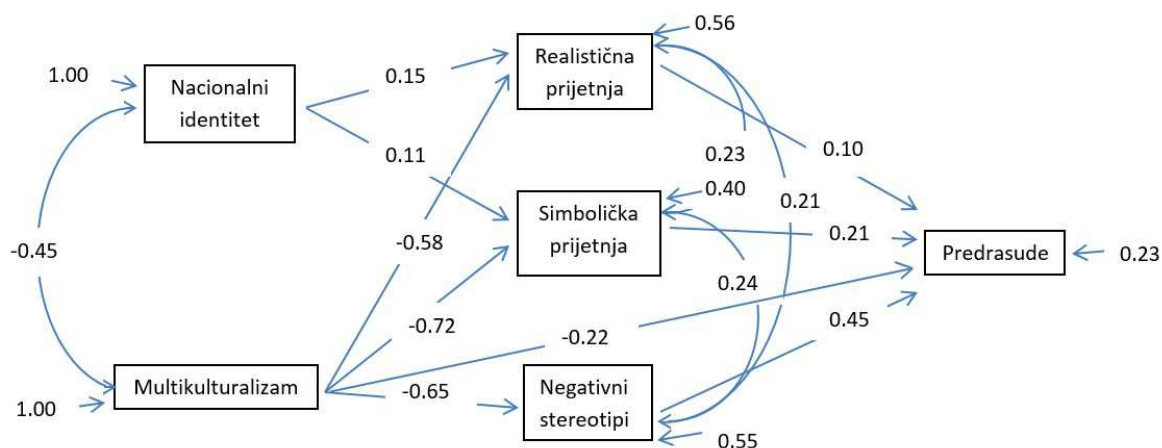
Ukoliko je vrijednost tolerancije manja od 0.1, odnosno vrijednost VIF veća od 10, smatra se da postoji značajna multikolinearnost (Kline, 2010). Iz Tablice 5 vidljivo je da su pokazatelji multikolinearnosti prediktorskih varijabli u navedenim granicama, što ukazuje na nepostojanje problema multikolinearnosti i pogodnost podataka za obradu analizom traga.

Posljednja statistička pretpostavka koju je nužno zadovoljiti za provedbu analize traga je uvjet da omjer varijanci varijabli ne smije prelaziti 1:10 (Kline, 2010). Varijance varijabli prikazane su u Tablici 6.

Tablica 6
Varijance rezultata na pojedinim subskalama

	Varijanca
Multikulturalizam	1.67
Nacionalni identitet	1.84
Realistična prijetnja	3.72
Simbolička prijetnja	2.41
Negativni stereotipi	1.47
Negativne emocije	1.51

Iz Tablice 6 vidljivo je da su omjeri varijanci zadovoljavajući. Zaključno, sve su statističke pretpostavke za provedbu analize traga zadovoljene. Stoga je računalnim programom LISREL 8.72 provjereno pristajanje pretpostavljenog modela podacima. Međutim, pretpostavljeni model nije dobro opisivao podatke (pokazatelji pristajanja prikazani su u Tablici 7). Kao što je vidljivo iz Tablice 3, nacionalni identitet više je povezan s realističnom prijetnjom nego s negativnim stereotipima. Stoga je respecificiran novi model s dodanom vezom između nacionalnog identiteta i realistične prijetnje. Rezultati procjene parametara respecificiranog modela prikazani su na Slici 2, a pokazatelji pristajanja modela podacima u Tablici 7.

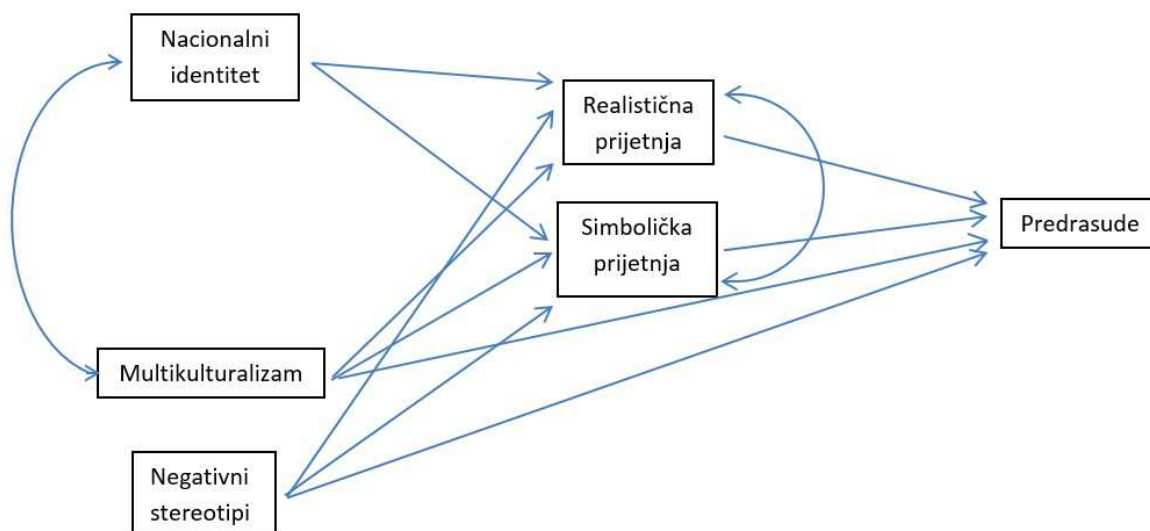
Slika 2. Respecificirani model izražavanja predrasuda s procijenjenim parametrima

Tablica 7
Pokazatelji pristajanja modela podacima

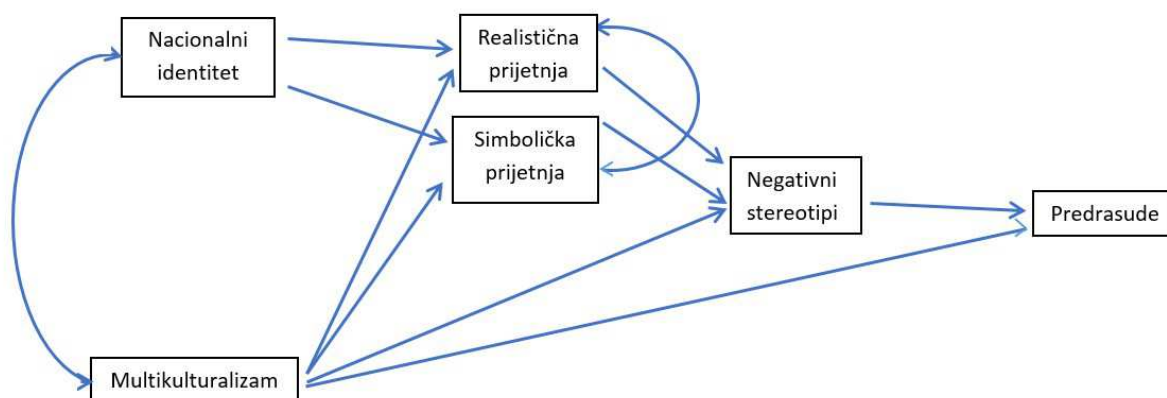
	<i>df</i>	χ^2	<i>p</i>	<i>RMSEA</i>
Pretpostavljeni model	3	26.15	0.00	0.113
Respecificirani model	2	3.05	0.22	0.029

Značajan χ^2 omjer ukazuje da model ne pristaje dobro podacima, kao i *RMSEA* veća od 0.08. Prema tome, iz Tablice 7 jasno je vidljivo da pretpostavljeni model ne pristaje dobro podacima, dok respecificirani model pristaje bolje. Testiranjem razlike χ^2 potvrđeno je da respecificirani model podacima pristaje značajno bolje od pretpostavljenog ($\chi^2_{\text{d}}=23.1$; $df=1$; $p<0.01$). Osim toga, na Slici 2 vidljivo je da su s predrasudama najviše povezani negativni stereotipi, zatim simbolička, te najmanje realistična prijetnja, što je u skladu s očekivanjima o važnosti pojedinih vrsta doživljaja prijetnje u medijaciji.

Dodatno, budući da nalazi prethodnih istraživanja nisu konzistentni što se tiče položaja negativnih stereotipa u modelu, testirana su dva alternativna modela: model s negativnim stereotipima kao antecedentima realističnoj i simboličkoj prijetnji (Slika 3), te model s negativnim stereotipima kao medijatorom između realistične i simboličke prijetnje i predrasuda (Slika 4). Pokazatelji pristajanja alternativnih modela podacima prikazani su u Tablici 8.

Slika 3. Alternativni model s negativnim stereotipima kao antecedentom prijetnje

Slika 4. Alternativni model s negativnim stereotipima kao medijatorom između prijetnje i predrasuda

Tablica 8
Pokazatelji pristajanja alternativnih modela podacima

	df	χ^2	p	RMSEA
Stereotipi kao antecedent	3	296.49	0.00	0.402
Stereotipi kao medijator	4	65.90	0.00	0.160

Kao što je vidljivo iz Tablice 8, ni jedan od alternativnih modela ne pokazuje dobro pristajanje podacima. Stoga su alternativni modeli odbačeni, a potvrđen je respecificirani model prikazan na Slici 2.

5 Rasprava

Provedeno istraživanje imalo je za cilj primijeniti teoriju prijetnje (Stephan i Stephan, 2000) kako bi se objasnile predrasude hrvatskih studenata prema migrantima s Bliskog istoka. Stoga je na temelju postavki teorije prijetnje pretpostavljen model objašnjenja predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka. U okviru prvog problema postavljena je hipoteza o izravnoj vezi između prihvaćanja ideologije multikulturalizma i predrasuda, no ne i izravna veza nacionalnog identiteta i predrasuda. Umjesto toga, u okviru drugog problema postavljena je hipoteza o potpunoj medijaciji povezanosti između nacionalnog identiteta i predrasuda posredstvom simboličke prijetnje, dok je ostatak povezanosti između multikulturalizma i predrasuda posredovan simboličkom i realističnom prijetnjom te negativnim stereotipima. U okviru trećeg problema pretpostavljeni su odnosi relativne važnosti medijatora, te se očekuje da će najveću ulogu u medijaciji imati negativni stereotipi, zatim simbolička prijetnja, a najmanju ulogu realistična prijetnja. Konačno, očekivano je da će multikulturalizam i nacionalni identitet kovarirati, kao i rezidualni varijabiliteti negativnih stereotipa, simboličke i realistične prijetnje. Sve navedene pretpostavke su potvrđene, s tim da veza između nacionalnog identiteta i predrasuda nije posredovana samo putem simboličke prijetnje, kako je očekivano, već i putem realistične prijetnje.

Prije komentiranja multivarijatnih analiza, potrebno se osvrnuti na podatke deskriptivne statistike koji ilustriraju važnost proučavanja predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka u Hrvatskoj. Premda je ukupni prosječni rezultat na skali negativnih emocija prema migrantima niži od neutralne točke skale, čak 47.7% ispitanih studenata imalo je ukupni rezultat na skali negativnih emocija viši od neutralne točke, što se može smatrati indikatorom predrasuda. Prosječna vrijednost na skali negativnih stereotipa također je niža od neutralne točke, no i na ovoj skali gotovo pola sudionika (47.4%) imalo je prosječni rezultat viši od neutralnog. S druge strane, prosječni rezultati na skalama simboličke i realistične prijetnje bili su viši od neutralne točke, a takav rezultat na skali simboličke prijetnje ostvarilo je čak 63.5% sudionika, dok je na skali realistične prijetnje rezultat veći od neutralnog imalo 61.5% sudionika. S obzirom da nalazi istraživanja ukazuju da gotovo polovina ispitanih mladih, obrazovanih ljudi (koji su prema O'Rourkeu i Sinnottu, 2006. manje podložni predrasudama) iskazuju negativan afekt prema migrantima s Bliskog istoka, može se pretpostaviti da su predrasude u općoj populaciji još izraženije.

S obzirom na navedene podatke, očita je potreba za istraživanjem predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka, te je s tim ciljem pretpostavljen opisani model izražavanja predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka.

Iz opisa pretpostavljenog modela jasno je da je on kompleksan. Naime, pretpostavljeni model ima 3 stupnja slobode, što znači da su samo 3 veze između varijabli slobodne. Općenito, u strukturalnom modeliranju teži se parsimoničnosti, odnosno jednostavnim modelima s više slobodnih veza. Međutim, ukoliko su pretpostavljene veze teorijski i empirijski utemeljene, kompleksnost modela nemoguće je izbjeći. U ovom slučaju, kompleksitet proizlazi iz kovariranja egzogenih varijabli (nacionalnog identiteta i prihvatanja ideologije multikulturalizma), kao i kovariranja rezidualnih dijelova varijanci medijatorskih varijabli (realistične i simboličke prijetnje te negativnih stereotipa).

Negativna korelacija između nacionalnog identiteta i ideologije multikulturalizma već je na intuitivnoj razini jasna i, premda je moguće imati jako izražen nacionalni identitet i istovremeno prihvaćati ideologiju multikulturalizma, obično se kod pripadnika većinskih grupa radi o suprotstavljenim konstruktima (Berry, 2001). Nadalje, rezultati provedenog istraživanja ukazuju da su rezidualne varijance različitih vrsta prijetnji međusobno povezane, što znači da postoji barem jedan uzrok njihove povezanosti koji nije specificiran ovdje testiranim modelom (Kline, 2012). Dakle, ovakvi rezultati ukazuju da su različite vrste doživljaja prijetnje pod utjecajem nekih antecedenata koji nisu specificirani modelom, što je i teorijski sasvim smisleno, budući da sama teorija prijetnje, a posebno njena revidirana verzija, predviđa i brojne druge antecedente (Stephan i Stephan, 2002). Primjerice, moguće je bilo u model uvrstiti još neke individualne razlike koje bi možda objasnile veći dio kovariranja različitih vrsta prijetnje, poput podržavanja socijalne dominacije ili osobnog i kolektivnog samopoštovanja. Istraživanje Gonzaleza i sur. (2008) kao dodatni antecedent uzelo je tako u obzir razinu kontakta s imigrantima te je u tako definiranom modelu svo kovariranje različitih vrsta prijetnje bilo objašnjeno antecedentima. Međutim, u kontekstu provedenog istraživanja kontakt je izostavljen iz modela, budući da bi u Hrvatskoj varijabilitet s obzirom na razinu kontakta s migrantima s Bliskog istoka vjerojatno bio vrlo malen.

U skladu s rezultatima spomenute studije Gonzaleza i sur. (2008) pretpostavljene su i druge veze u modelu, budući da se radi o istraživanju predrasuda Nizozemaca prema muslimanskim imigrantima, što je relativno blisko kontekstu našeg istraživanja. Tako je spomenuto istraživanje utvrdilo da prihvaćanje ideologije multikulturalizma objašnjava

predrasude kako posredstvom svih vrsta prijetnje, tako i direktno, što je pretpostavka i sadašnjeg istraživanja. Nadalje, rezultati iste studije ukazuju da je nizozemski identitet s predrasudama prema muslimanskim imigranata povezan samo posredstvom simboličke, ne i realistične prijetnje, što je pretpostavljeno i u ovom istraživanju.

Međutim, budući da takav pretpostavljeni model nije dobro pristajao podacima, u skladu s teorijom prijetnje, respecificiran je novi model, koji je pokazao dobro pristajanje podacima. Respecificirani model govori u prilog teoriji međugrupne prijetnje na više razina. Rezultati ukazuju na povezanost nacionalnog identiteta s predrasudama putem simboličke i realistične prijetnje, dok je povezanost multikulturalizma i predrasuda negativna, a odvija se ujedno izravno te posredstvom simboličke i realistične prijetnje i negativnih stereotipa. Dakle, u odnosu na pretpostavljeni, respecificirani model je kompleksniji jer ima jednu dodanu vezu. Konkretno, u skladu s rezultatima spomenute metaanalize Rieka i sur. (2006) koji ukazuju da je nacionalni identitet s predrasudama povezan prvenstveno posredstvom simboličke, a zatim i realistične prijetnje, dodana je veza između nacionalnog identiteta i realistične prijetnje.

Premda u nizozemskom kontekstu nacionalni identitet na predrasude nije imao efekta posredstvom realistične prijetnje, u hrvatskom kontekstu pokazalo se da je povezanost nacionalnog identiteta s realističnom prijetnjom čak veća od povezanosti sa simboličkom (Slika 2). Prije svega, treba upozoriti na različitost operacionalizacija realistične prijetnje u ovim istraživanjima. U slučaju istraživanja Gonzaleza i sur. (2008) realistična prijetnja operacionalizirana je kao ekonomska, odnosno natjecanje muslimanskih imigranata s domaćim stanovništvom oko ograničenih resursa, te uopće nije bila značajan medijator, odnosno nije bila povezana s predrasudama. S druge strane, u sadašnjem je istraživanju realistična prijetnja operacionalizirana kao sigurnosna prijetnja grupi od migranata s Bliskog istoka. Dakle, rezultati našeg istraživanja ukazuju da nacionalni identitet na predrasude utječe preko sigurnosne i simboličke prijetnje. Medijacija putem simboličke prijetnje prilično je jasna i očekivana: oni koji se više identificiraju s vlastitom nacijom osjećat će veću prijetnju identitetu, kulturi i normama grupe od migranata, no postavlja se pitanje zašto oni koji se više identificiraju s nacijom ujedno doživljavaju i veću sigurnosnu prijetnju. Jednostavno objašnjenje proizlazi iz teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 2004): pojedinci koji se jače identificiraju s grupom i pridaju veću važnost grupnom identitetu imaju više toga „za izgubiti“ kao posljedicu negativnih događaja koji se mogu dogoditi grupi, te će samim time osjećati veću prijetnju kako na simboličkoj, tako i na sigurnosnoj razini.

Dakle, povezanost nacionalnog identiteta s predrasudama potpuno je posredovana simboličkom i realističnom prijetnjom, dok je povezanost multikulturalizma i predrasuda kako izravna, tako i posredovana simboličkom i realističnom prijetnjom te negativnim stereotipima. Drugim riječima, rezultati ukazuju da je, sukladno očekivanjima, veza između nacionalnog identiteta i predrasuda potpuno objašnjiva posredstvom doživljaja prijetnje, dok je prihvaćanje ideologije multikulturalizma s predrasudama povezano i neovisno od posredujućeg doživljaja prijetnje. S obzirom da je ideologija multikulturalizma složen skup vjerovanja, razumljivo je da se njena povezanost s predrasudama ne može objasniti samo doživljajima prijetnje. Dakle, sudionici koji više prihvaćaju multikulturalizam manje su skloni doživljavati simboličku, odnosno prijetnju identitetu vlastite grupe. Također, manje su skloni i izvještavati o negativnim stereotipima prema vanjskoj grupi, kao i doživljavati realističnu (sigurnosnu) prijetnju i konačno imati negativne osjećaje prema vanjskoj grupi.

Nadalje, važnost različitih doživljaja prijetnje pri medijaciji efekata nacionalnog identiteta i prihvaćanja ideologije multikulturalizma na predrasude u skladu je s očekivanjima: najveću ulogu imaju negativni stereotipi, manju simbolička, a najmanju realistična prijetnja. Naravno, važnost različitih doživljaja prijetnje u nastanku predrasuda ovisna je o kontekstu. Stephan i Stephanova (1996) predlažu da će pri niskim razinama sukoba predrasude dominantne prema subordiniranoj grupi biti posredovane većim dijelom putem negativnih stereotipa i međugrupne tjeskobe². Ova hipoteza potvrđena je istraživanjem predrasuda prema pojedinim imigrantskim grupama u Španjolskoj i Izraelu (Stephan i sur., 1998). U kontekstu stavova hrvatskih studenata prema migrantima s Bliskog istoka ova je hipoteza također potvrđena, budući da negativni stereotipi imaju najjači medijacijski efekt.

Što se tiče relativne važnosti simboličke i realistične prijetnje, ona je uvelike ovisna o situacijskim specifičnostima. Gonzalez i sur. (2008) pronašli su značajnom samo vezu od simboličke, ne i od realistične prijetnje do predrasuda Nizozemaca prema muslimanskim imigrantima. Sukladan nalaz pronađen je i u slučaju sukoba katolika i protesanata u Sjevernoj Irskoj (Tausch, Hewstone, Kenworthy, Cairns i Christ, 2007). S druge strane, u kontekstu predrasuda starosjedilačkog izraelskog stanovništva prema ruskim imigrantima, realistična prijetnja, no ne i simbolička, bila je povezana s predrasudama (Bizman i Yinon, 2010). U slučaju stavova hrvatskih studenata prema migrantima s Bliskog istoka i simbolička i

---

² Zbog velikog preklapanja konstrukata međugrupne tjeskobe i negativnih stereotipa, međugrupna je tjeskoba u provedenom istraživanju izostavljena kao medijator.

realistična prijetnja bile su značajno povezane s predrasudama, pri čemu je povezanost bila jača sa simboličkom prijetnjom. Kao i u istraživanju Gonzaleza i sur. (2008), radi se o dvije ekstremno različite kulture, zbog čega je simbolička prijetnja očekivano najjači medijator. Dodatno, važnost realistične, odnosno sigurnosne prijetnje očekivana je (i potvrđena) pod vidom terorističkih napada u Europi, osobito napada u Bruxellesu koji se dogodio netom prije prikupljanja podataka (ožujak 2016).

Osim dobrih pokazatelja pristajanja modela podacima, ovako definiran model tumačenja predrasuda objašnjava 77% varijance predrasuda (Slika 2), što također govori o njegovoj primjenjivosti u konkretnoj situaciji. Međutim, budući da je položaj stereotipa u teoriji prijetnje kontroverzna i često preispitivana tema, provjerena su dva alternativna modela. Naime, osim konceptualizacije stereotipa kao vrste prijetnje samih po sebi, postoje i konceptualizacije negativnih stereotipa kao antecedenta koji dovode do doživljaja simboličke i realistične prijetnje te međugrupne tjeskobe. U nekim istraživanjima prediktivni modeli funkcionirali su bolje sa stereotipima kao antecedentima doživljaja prijetnje, kao u slučaju istraživanja međusobnih predrasuda između crnaca i bijelaca Stephana i sur. (2002). S druge strane, model s negativnim stereotipima kao medijatorom povezanosti između realistične i simboličke prijetnje i predrasuda bolje je odgovarao podacima prikupljenim u istraživanju predrasuda Nizozemaca prema imigrantima (Curşeu, Stroop i Schalk, 2007). Prema tome, dodatno je provjeren alternativni model s negativnim stereotipima kao antecedentima prijetnje (Slika 3) s jedne, te alternativni model s negativnim stereotipima kao medijatorom između prijetnje i predrasuda (Slika 4) s druge strane. Iako parsimoničniji, ovako postavljeni modeli lošije su pristajali podacima te su stoga odbačeni.

Na kraju, treba istaknuti da je provedeno istraživanje prije svega korelacijsko i transversalno, zbog čega se ne mogu donositi kauzalni zaključci, bez obzira na upotrebu sofisticirane, konfirmatorne statističke metode koja podrazumijeva kauzalne hipoteze (odakle joj i dolazi naziv strukturalno ili kauzalno modeliranje). Primjerice, moguće je da umjesto da doživljaj prijetnje dovodi do predrasuda, pojedinci koji imaju izražene predrasude posljedično doživljavaju i veći osjećaj prijetnje. Ovakav nacrt istraživanja ne može dokazati suprotno, jer ne daje informacije o smjeru povezanosti, iako je takav smjer povezanosti u teorijskom smislu očekivan. Jedini način za testiranje kauzalnih hipoteza su eksperimentalni nacrti, a korelacijska istraživanja nemaju tu mogućnost niti kada koriste kauzalno modeliranje. Stoga je jaka teorijska podloga od iznimne važnosti pri generiranju kauzalnih modela. U ovom

slučaju, sama teorija prijetnje pretpostavlja kauzalne veze od antecedenata preko doživljaja prijetnje do predrasuda, a longitudinalne i eksperimentalne provjere te pretpostavke potvrđuju. Primjerice, longitudinalna provjera teorije prijetnje u kontekstu predrasuda Nijemaca i Rusa prema nacionalnim manjinama ukazuje da predrasude nastaju kao rezultat doživljaja prijetnje (Schlueter, Schmidt i Wagner, 2008). Osim toga, i eksperimentalne provjere ukazuju na kauzalni efekt doživljaja prijetnje na predrasude. Na primjer, Maio, Esses i Bell (1994) manipulirali su prijetećim informacijama o novoj imigrantskoj grupi koje su dali većinskom kanadskom stanovništvu, te pokazali da je prijetnja imala utjecaja na razinu predrasuda.

Osim nemogućnosti potvrđivanja kauzalnih hipoteza, istraživanje je imalo još neke nedostatke. Primjerice, način prikupljanja podataka ostavlja prostora samoselekciji sudionika. Međutim, bez obzira na to uzorak je heterogen s obzirom na demografske karakteristike, a distribucije promatranih varijabli normalnog su oblika, što govori u prilog nepristranosti. Ipak, u daljnjim istraživanjima bilo bi korisno provjeriti hipoteze na slučajnom uzorku opće populacije. Kao što je spomenuto, očekuje se da bi u općoj populaciji razina predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka bila viša (Riek i sur., 2006), no veze među varijablama vjerojatno bi opisivale isti trend.

Nadalje, budući da ljudi imaju različita mišljenja o tome koliki je udio ekonomskih migranata i izbjeglica u trenutnom migracijskom valu, a upravo ta procjena relevantna je u oblikovanju doživljaja prijetnje i predrasuda, u provedenom istraživanju upotrebom zajedničkog naziva „migranti s Bliskog istoka“ ispitani su stavovi u odnosu na obje skupine. Budući da nalazi metaanalize Rieka i sur. (2006) ukazuju na mnogo veću negativnost stavova prema ekonomskim migrantima, nego prema izbjeglicama, u budućim istraživanjima također bi bilo zanimljivo provjeriti teoriju prijetnje zasebno u kontekstu stavova prema izbjeglicama i ekonomskim migrantima.

Dodatno, u budućim istraživanjima uputno je uzeti u obzir i druge antecedente definirane teorijom, poput karakteristika pojedinca (primjerice zastupanja socijalne dominacije) i karakteristika kulture (poput kolektivismu i izbjegavanja neizvjesnosti), kao i dodatne kriterije, primjerice socijalnu distancu i druge mjere bihevioralnih tendencija.

Na kraju, potrebno je naglasiti praktičnu važnost provedenog istraživanja. Budući da rezultati interpretirani pod vidom teorije prijetnje ukazuju na (iako ne dokazuju) utjecaj

multikulturalizma posredstvom doživljaja prijetnje na predrasude, moguće je osmisлити intervencije usmjerene upravo na multikulturalizam s ciljem smanjivanja predrasuda. Budući da su se mediji pokazali učinkovitim alatom u intervencijama za smanjenje predrasuda (Paluck i Green, 2009), uputno ih je koristiti i za promicanje ideologije multikulturalizma, osobito s obzirom da takvog sadržaja trenutno nedostaje u hrvatskim medijima. Prirodni eksperiment Palucka i Levy (2009) pokazao je da je komuniciranje poželjnih socijalnih normi putem medija smanjilo negativne stavove između Tutsija i Hutua u Ruandi. Prema tome, može se očekivati kako bi komuniciranje normi multikulturalizma pomoglo smanjenju doživljaja prijetnje i predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka. Takve norme mogle bi se prenositi prikazivanjem reportaža iz multikulturalnih zajednica te intervjuiranjem pojedinaca koji podržavaju ideologiju multikulturalizma. Prema revidiranoj teoriji prijetnje (Stephan i Stephan, 2002) osobito bi bilo dobro da su ti pojedinci političari, budući da teorija predviđa i ponašanje vodstva grupe kao još jedan od antecedenata u teoriji prijetnje. Također, budući da je prema Allportu (1954) predrasude puno lakše spriječiti nego mijenjati, poseban bi naglasak trebao biti na promicanju ideologije multikulturalizma od najranijeg obrazovanja, što se može ostvariti narativom koji potiče usvajanje ideologije multikulturalizma te poticanjem kontakta i kooperativnog učenja.

Što se tiče nacionalnog identiteta, nalazi provedenog istraživanja također ukazuju na njegovu negativnu povezanost s prihvaćanjem ideologije multikulturalizma, te pozitivnu povezanost s doživljajem prijetnje, a posredno i s predrasudama. Prema Berryu (1984), pojedinci koji imaju siguran nacionalni identitet prihvaćaju ideologiju multikulturalizma i manje su skloni doživljavati prijetnju. Prema tome, ne bi se trebalo raditi na smanjenju nacionalnog identiteta, već na mijenjanju njegove prirode kako bi ga se učinilo zdravijim i sigurnijim. Međutim, takvu je intervenciju teško provesti, jer socijalna klima i dominantni, često neslužbeni narativ oblikuju nacionalne identitete. Ono što se može učiniti jest mijenjanje službenog narativa, što se također primarno odnosi na obrazovanje, s posebnim naglaskom na poučavanje povijesti.

6 Zaključak

Rezultati provedenog istraživanja gotovo u potpunosti potvrđuju očekivanja. Naime, očekivanja su potvrđena pod vidom prvog problema: rezultati ukazuju na izravnu negativnu povezanost prihvaćanja ideologije multikulturalizma s predrasudama, no ne i na izravnu povezanost nacionalnog identiteta s predrasudama. Nadalje, pod vidom drugog problema potvrđena je povezanost multikulturalizma i predrasuda posredstvom realne i simboličke prijetnje te negativnih stereotipa. Također, premda je očekivana potpuna medijacija povezanosti između nacionalnog identiteta i predrasuda samo putem simboličke prijetnje, rezultati ukazuju da je povezanost posredovana kako putem simboličke, tako i putem realistične (sigurnosne) prijetnje. Dodatna medijacijska uloga realistične prijetnje objašnjava se njenom salijentnošću s obzirom na terorističke napade u Europi od kojih se posljednji dogodio netom prije prikupljanja podataka. Konačno, pod vidom trećeg problema potvrđena je pretpostavka o najvećoj medijacijskoj ulozi negativnih stereotipa, zatim simboličke, a najmanjoj ulozi realistične prijetnje.

Zaključno, rezultati govore u prilog teoriji prijetnje. U skladu s kauzalnom interpretacijom koju predlaže teorija, rezultati ukazuju da negativne predrasude studenata hrvatske nacionalnosti prema migrantima s Bliskog istoka proizlaze iz doživljaja prijetnje odnosno straha, koji pak ovisi o prihvaćanju ideologije multikulturalizma te o nacionalnom identitetu. Prema tome, intervencije usmjerene na povećanje prihvaćanja ideologije multikulturalizma i promicanja sigurnog nacionalnog identiteta mogle bi pomoći smanjenju doživljaja prijetnje i predrasuda prema migrantima s Bliskog istoka.

Literatura

- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison - Wesley.
- Aboud, F. E., i Doyle, A. B. (1996). Parental and peer influences on children's racial attitudes. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 371-383.
- Arends-To'th, J., i van de Vijver, F. J. R. (2003). Multiculturalism and acculturation: Views of Dutch and Turkish-Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33, 249–266.
- Aronson, E., Wilson, T. D., i Akert, R.M. (2010). *Social psychology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1969). *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57, 615-631.
- Bizman, A., i Yinon, Y. (2001). Intergroup and interpersonal threats as determinants of prejudice: The moderating role of in-group identification. *Basic and Applied Social Psychology*, 23, 191-196.
- Cinnirella, M. (1997). Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology*, 36, 19-31.
- Citrin, J., Sears, D. O., Muste, C., i Wong, C. (2001). Multiculturalism in American public opinion. *British Journal of Political Science*, 31, 247-275.
- Croucher, S. M. (2013). Integrated threat theory and acceptance of immigrant assimilation: an analysis of Muslim immigration in Western Europe. *Communication Monographs*, 80, 46-62.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G. I Alken L.S. (2003). *Applied multiple regression/corelation analysis for the behavioral sciences*. London: Lawrence Erlbaum associates.

- Cortina, J. M., Chen, G., & Dunlap, W. P. (2001). Testing interaction effects in LISREL: Examination and illustration of available procedures. *Organizational Research Methods*, 4, 324-360.
- Curşeu, P. L., Stoop, R., i Schalk, R. (2007). Prejudice toward immigrant workers among Dutch employees: Integrated threat theory revisited. *European Journal of Social Psychology*, 37, 125-140.
- Degner, J., & Dalege, J. (2013). The apple does not fall far from the tree, or does it? A meta-analysis of parent–child similarity in intergroup attitudes. *Psychological Bulletin*, 139, 1270-1304.
- Devine, P. G., i Elliot, A. (1995). Are racial stereotypes really fading? The Princeton trilogy revised. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 21, 1139-1150.
- Fowers, B. J., i Richardson, F. C. (1996). Why is multiculturalism good?. *American Psychologist*, 51, 609.
- Gonzalez, K. V. Verkuyten, M., Wessie, J., i Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in The Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47, 667-685.
- Hewstone, M., i Stroebe, W. (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Heath, A. F., & Tilley, J. R. (2005). British national identity and attitudes towards immigration. *International Journal on Multicultural Societies*, 7, 119-132.
- Ho, R. (1990). Multiculturalism in Australia: a survey of attitudes. *Human Relations*, 43, 259–272.
- Howland, S. I., i Sears, R. R. (1940). Minor studies of aggression: VI. Correlation of lynchings with economic indices. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 9, 301-310.
- Kline, B.R. (2010). *Principles and Practice of Structural Equation Modelling*. New York: Guilford Press.
- Kline, R. B. (2012). Assumptions of structural equation modeling. U R. Hoyle (Ur.), *Handbook of structural equation modeling* (str. 111-125). New York: Guilford Press.

- Mackie, D. M., Maitner, A. T., i Smith, E. R. (2009). Intergroup emotions theory. U T. D. Nelson (Ur.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (str. 285-307). New York: Psychology Press.
- Macrae, C. N., Stangor, C., i Hewstone, M. (1996). *Stereotypes and stereotyping*. New York: Guilford Press.
- Maio, G. R., Esses, V. M., i Bell, D. W. (1994). The formation of attitudes toward new immigrant groups. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1762-1776.
- Medrano, J. D. (2005). Nation, citizenship and immigration in contemporary Spain. *International Journal on Multicultural Societies*, 7, 133-156.
- Miklikowska, M. (2016). Like parent, like child? Development of prejudice and tolerance towards immigrants. *British Journal of Psychology*, 107, 95-116.
- O'rourke, K. H., i Sinnott, R. (2006). The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, 22, 838-861.
- Paluck, E. L., i Levy, E. (2009). Reducing intergroup prejudice and conflict using the media: a field experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 574.
- Paluck, E. L., i Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60, 339-367.
- Richardson, J. E. (2004). *(Mis)Representing Islam: the racism and rhetoric of British Broadsheet Newspapers*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Riek, B. M., Mania, E. W., i Gaertner, S. L. (2006). Intergrouphreat and outgroup attitudes: A metaanalytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 336-353.
- Schlueter, E., Schmidt, P. i Wagner, U. (2008). Disentangling the causal relations of perceived group threat and outgroup derogation: cross-national evidence from German and Russian panel surveys. *European Sociological Review*, 24, 567-581.
- Sherif, M. (1966). Theoretical analysis of the individual-group relationship in a social situation. U G. DiRenzo (Ur.), *Concepts, Theory, and explanation in the Social Sciences* (str. 46-72). New York: Random House.

- Sherif, M., Harvey, O. J., White, J., Hood, W. R., i Sherif, C. W. (1954). *The Robbers Cave Experiment: Intergroup Conflict and Cooperation*. Oxford: Yale University Press.
- Smith, E. R. (2014). Social Identity and Social Emotions: Toward New Conceptualizations of Prejudice. U D. M. Mackie i D. L. Hamilton (Ur.), *Affect, cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception* (str. 297-315). New York: Academic Press.
- Stephan, W. G. (1985). Intergroup relations. U G. Lindzey i E. Aronson (Ur.), *Handbook of social psychology* (str. 599-658). New York: Random House.
- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., ... i Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., i Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 240-249.
- Stephan, W. G., i Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. U D. M. Mackie i E. R. Smith (Ur.), *Prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (str. 191-207). New York: Psychology Press.
- Stephan, W. G., i Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. U S. Oskamp, (Ur.), *Reducing prejudice and discrimination* (str. 23-45). Mahwah, N.J.: Psychology Press.
- Stephan, W. G., i Stephan, C. W. (1996). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 409-426.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., i Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221-2237.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez, C. M., Schwarzwalds, J., i Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 559-576.
- Stephan, W. G., i Mealy, M. D. (2011). Intergroup threat theory. U Christie, D.J. (Ur.), *The encyclopedia of peace psychology* (str. 561-564). New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Strabac, Z. i Listgaug, O. (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, 37, 268-286.

- Šiber, I. (1988). *Psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb: Kulturno prosvjetni Sabor Hrvatske.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982). The social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of intergroup behavior. U Jost, J. T. i Sidanius, J. (Ur.) *Key readings in social psychology*. New York: Psychology Press.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J., Cairns, E., i Christ, O. (2007). Cross-community contact, perceived status differences, and intergroup attitudes in Northern Ireland: The mediating roles of individual-level versus group-level threats and the moderating role of social identification. *Political Psychology*, 28, 53-68.
- Taylor, D. M., i Lambert, W. E. (1996). The meaning of multiculturalism in a culturally diverse urban American area. *Journal of Social Psychology*, 136, 727-740.
- Trochim, W. M., i Donnelly, J. P. (2006). *The research methods knowledge base*. Cincinnati: Atomic Dog.
- Verkuyten, M. (2005). Ethnic group identification and group evaluation among minority and majority groups: testing the multiculturalism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 121-138.
- Verkuyten, M. (2008). Support for multiculturalism and minority rights: the role of national identification and out-group threat. *Social Justice Research*, 22, 31-52.
- Ward, C., i Masgoret, A. (2006). An integrative model of attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 30, 671-682.

Zick, A., Wagner, U., Van Dick, R., i Petzel, T. (2001). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. *Journal of Social Issues*, 57, 541–557.

PRILOG I

Pristanak na sudjelovanje u istraživanju

Naziv istraživanja: Stavovi hrvatskih studenata prema migrantima s Bliskog istoka

Istraživačica: Antonia Stanojević (astanoje@ffzg.hr)

Mentorica: Dr. sc. Dinka Čorkalo Biruski, red. prof.

Poštovani,

Ovo istraživanje provodi se na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svrhu izrade diplomskog rada te se bavi ispitivanjem nekih mišljenja i stavova prema migrantima s Bliskog istoka (one osobe iz sadašnjeg migracijskog vala s Bliskog istoka koje napuštaju svoju zemlju podrijetla zbog rata i ekonomskih razloga, odnosno da bi pronašli sigurnost i poboljšali svoj materijalni status).

Tijekom istraživačkog postupka od Vas će se tražiti da ispunite on-line upitnik koji sadrži pitanja višestrukog izbora o nekim društvenim pitanjima te Vašim stavovima prema migrantima s Bliskog istoka. Detaljne upute i način odgovaranja nalaze se u upitniku. U upitnik su uključena i neka pitanja o Vašim općim demografskim podacima, međutim podatak o Vašem imenu se u upitniku od Vas nigdje ne traži. Molim Vas da na pitanja odgovarate što spontanije i što iskrenije možete. Lijepo Vas molim da ne izostavite niti jedno pitanje. Međutim, ako odlučite da na neka pitanja ne želite odgovoriti, to ne morate učiniti i za to nećete snositi nikakve posljedice.

Razina stresa i/ili neugode u ovom istraživanju nije veća od one koju doživljavate u vrlo uobičajenim svakodnevnim situacijama.

Ispunjavanje upitnika u potpunosti je anonimno te će se prikupljeni podaci koristiti isključivo u istraživačke svrhe. Vaše sudjelovanje je dobrovoljno i od njega možete odustati u bilo kojem trenutku. Za ispunjavanje upitnika potrebno je oko 15 minuta.

Povjerljivost informacija o Vašem identitetu je u istraživanju zajamčena te ne postoji način da se Vaši odgovori povežu s Vama. Pristup podacima imat će samo istraživači. Ako nalazi ovog istraživanja budu javno objavljeni, objavit će se samo za čitavu grupu sudionika.

Naglašavamo da je sudjelovanje u ovom istraživanju dobrovoljno i da imate pravo bez ikakvih posljedica odustati od sudjelovanja ili se iz njega povući. Ako imate neke pritužbe na provedeni postupak ili ste zabrinuti zbog nečega što ste tijekom istraživačkog postupka doživjeli, molimo Vas obratite se na etikapsi@ffzg.hr.

Ukoliko imate pitanja o samom istraživanju i njegovim rezultatima, možete se obratiti Antoniji Stanojević na e-mail adresu astanoje@ffzg.hr.

Ako nastavite ispunjavati upitnik, to ćemo smatrati znakom da ste pročitali gornju uputu, te da ste pristali sudjelovati u ovom istraživanju. Zahvaljujemo Vam na trudu i uloženom vremenu.

PRILOG II

Upitnik

Hvala Vam što ste odlučili sudjelovati.

U nastavku će se od Vas tražiti da označite svoj stupanj slaganja s pojedinim tvrdnjama o nekim društvenim pitanjima te tvrdnjama o **migrantima s Bliskog istoka** (onim osobama u sadašnjem migracijskom valu s Bliskog istoka koji napuštaju svoju zemlju podrijetla zbog rata i ekonomskih razloga, odnosno da bi pronašli sigurnost i poboljšali svoj materijalni status). Na kraju ćemo Vas pitati o nekim općim socio-demografskim podacima, koji nam služe kako bismo definirali uzorak istraživanja.

Podsjećamo Vas da je sudjelovanje u istraživanju u potpunosti anonimno. U ovom upitniku ne postoje točni i netočni odgovori, te nas zanima Vaše osobno mišljenje. Stoga Vas molimo da odgovarate pažljivo i iskreno.

Multikulturalizam

Molimo Vas da na skali od 1 do 7 (gdje je 1=uopće se ne slažem, 4=niti se slažem niti se ne slažem, a 7=u potpunosti se slažem) označite svoj stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama:

1. Od drugih kultura možemo puno naučiti.
2. Bilo bi bolje kada bi svaka etnička grupa ostala unutar svoje države.
3. Uvijek je teško razumjeti pripadnike drugih kultura.
4. Što je više etničkih grupa u društvu, to bolje po društvo.
5. Etničke grupe trebale bi se miješati što je više moguće.

Nacionalni identitet

Molim Vas da na svako od sljedećih pitanja odgovorite označavanjem odgovora koji najbolje opisuje vaše osjećaje vezane uz to pitanje.

1. U kojem stupnju se osjećate pripadnikom/icom svoje nacije? (1=uopće ne, 7=u potpunosti)
2. U kojoj mjeri se osjećate bliskim ostalim pripadnicima svoje nacije? (1=nimalo bliskim, 7=izrazito bliskim)
3. Koliko ste zadovoljni time što ste pripadnik svoje nacije? (1=uopće nisam zadovoljan/a, 7=izrazito zadovoljan/a)
4. U kojem stupnju mislite da ste slični prosječnom pripadniku svoje nacije? (1=nimalo sličan/a, 7=izrazito sličan/a)
5. Koliko Vam je važno što ste pripadnik svoje nacije? (1=uopće mi nije važno, 7=izrazito mi je važno)
6. Po Vašoj procjeni, koliko Vaše viđenje Hrvatske dijele drugi pripadnici Vaše nacije? (1=nitko ne dijeli moje viđenje, 7=svi dijele moje viđenje)
7. Kada netko tko nije pripadnik Vaše nacije kritizira pripadnike Vaše nacije, u kojoj mjeri se osjećate osobno kritiziranim? (1=uopće ne, 7=u potpunosti)

Realistična prijetnja

Molimo da označite svoj stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama o migrantima s Bliskog istoka (1=uopće se ne slažem, 4=ni se slažem, niti se ne slažem, a 7=u potpunosti se slažem).

1. Bojim se da bi se nasilje u mom gradu moglo povećati zbog migranata s Bliskog istoka.
2. Bojim se da bi se nasilje u Hrvatskoj moglo povećati zbog migranata s Bliskog istoka.
3. Bojim se terorističkih napada migranata s Bliskog istoka u Hrvatskoj.

Simbolička prijetnja

Molimo da označite svoj stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama o migrantima s Bliskog istoka (1=uopće se ne slažem, 4=ni se slažem niti se ne slažem, a 7=u potpunosti se slažem).

1. Migranti bi se trebali prilagoditi pravilima i običajima hrvatskog društva čim stignu u RH.
2. Migranti s Bliskog istoka mogli bi ugroziti hrvatske norme i vrijednosti.

3. Religijska i moralna vjerovanja migranata s Bliskog istoka nepomirljiva su s hrvatskima.
4. Shvaćanje radne odgovornosti migranata s Bliskog istoka nepomirljivo je s hrvatskim.
5. Način odgoja i socijalizacije djece migranata s Bliskog istoka prepreka je njihovoj integraciji u hrvatsko društvo.
6. Vrijednosti i vjerovanja migranata s Bliskog istoka o načinu funkcioniranja društva nepomirljiva su s hrvatskim.
7. Migranti s Bliskog istoka ne moraju prihvatiti hrvatski način života dok su u RH.

Negativni stereotipi

Molimo da označavanjem brojeva naznačite u kojoj mjeri smatrate da navedeni pridjevi opisuju prosječnog migranta s Bliskog istoka (1=uopće ne opisuje, 4=ni ne opisuje, ni ne opisuje, a 7=u potpunosti opisuje).

1. Nasilan
2. Neiskren
3. Neinteligentan
4. Prijateljski
5. Pohlepan
6. Arogantan
7. Inferioran
8. Ljubazan

Negativne emocije

Molimo da pridavanjem brojeva označite u kojoj mjeri prema migrantima s Bliskog istoka osjećate navedene emocije (1=uopće ne osjećam, 4=ni ne osjećam, ni ne osjećam, 7=izrazito osjećam)

1. Neprijateljstvo
2. Divljenje
3. Nesviđanje
4. Prihvatanje
5. Superiornost

6. Privrženost
7. Prezir
8. Odobravanje
9. Mržnja
10. Simpatija
11. Odbijanje
12. Toplina

Socio-demografski podaci

Koliko imate godina?

Spol: Muški   Ženski

Smatram da je moj ekonomski status u odnosu na opće uvjete života u Hrvatskoj:

izrazito ispodprosječan	ispodprosječan	prosječan
	iznadprosječan	izrazito iznadprosječan

Gdje ste proveli većinu svog života do punoljetnosti?   Selo   manje mjesto (do 10 000)
    manji grad (do 100 000)   grad (do 500 000)   veliki grad (više od
 500 000)

Nacionalna pripadnost: Hrvat   Srbin   Bošnjak   Nešto drugo, što?

Kakvo je Vaše političko opredjeljenje?   Izrazito desno   Desno   Centar
    Lijevo   Izrazito lijevo

Religioznost: Nisam religiozan   Katolik   Pravoslavac   Protestant
 Musliman   Nešto drugo, što?

Koliko Vam je religija važna u životu? (1 = uopće ne, 7 = izrazito važna).

PRILOG III

Tablica 1
Matrica faktorske strukture za skalu multikulturalizma.

Čestice	F1
Od drugih kultura možemo puno naučiti.	.619
Bilo bi bolje kada bi svaka etnička grupa ostala unutar svoje države.	-.763
Uvijek je teško razumjeti pripadnike drugih kultura.	-.365
Što je više etničkih grupa u društvu, to bolje po društvo.	.870
Etničke grupe trebale bi se miješati što je više moguće.	.871

Tablica 2
Matrica faktorske strukture za skalu nacionalnog identiteta.

Čestice	F1
U kojem stupnju se osjećate pripadnikom/icom svoje nacije?	.859
U kojoj mjeri se osjećate bliskim ostalim pripadnicima svoje nacije?	.766
Koliko ste zadovoljni time što ste pripadnik svoje nacije?	.856
U kojem stupnju mislite da ste slični prosječnom pripadniku svoje nacije?	.792
Koliko Vam je važno što ste pripadnik svoje nacije?	.868
Koliko Vaše viđenje Hrvatske dijele drugi pripadnici Vaše nacije?	.616
Kada netko kritizira pripadnike Vaše nacije, u kojoj mjeri se osjećate kritiziranim?	.609

Tablica 3
Matrica faktorske strukture za skalu realistične prijetnje.

Čestica	F1
Bojim se da bi se nasilje u mom gradu moglo povećati zbog migranata s B. istoka.	.919
Bojim se da bi se nasilje u Hrvatskoj moglo povećati zbog migranata s Bliskog istoka.	.977
Bojim se terorističkih napada migranata s Bliskog istoka u Hrvatskoj.	.745

Tablica 4
Matrica faktorske strukture za skalu simboličke prijetnje.

Čestica	F1
Migranti bi se trebali prilagoditi običajima hrvatskog društva čim stignu u RH.	.679

Migranti s Bliskog istoka mogli bi ugroziti hrvatske norme i vrijednosti.	.858
Religijska i moralna vjerovanja migranata s Bliskog istoka nepomirljiva su s hrvatskima.	.850
Shvaćanje radne odgovornosti migranata s Bliskog istoka nepomirljivo je s hrvatskim.	.850
Način odgoja djece migranata s B. istoka prepreka je integraciji u hrvatsko društvo.	.884
Vrijednosti migranata s B. istoka o načinu funkcioniranja društva nepomirljiva su s hrvatskim.	.914
Migranti s Bliskog istoka ne moraju prihvatiti hrvatski način života dok su u RH.	-.371

Tablica 5
Matrica faktorske strukture za skalu negativnih stereotipa.

Čestica	F1
Nasilan	.867
Neiskren	.819
Neinteligentan	.720
Prijateljski	-.587
Pohlepan	.801
Arogantan	.879
Inferioran	.608
Ljubazan	-.572

Matrica 6
Matrica faktorske strukture

Čestica	F1	F2
Neprijateljstvo	.557	-.869
Toplina Divljenje	.864 .751	-.415 -.245
Nesviđanje	.632	-.799
Prihvatanje	.767	-.578
Superiornost	.142	-.683
Privrženost	.768	-.135
Prijezir	.344	-.891
Odobrovanje	.809	-.486
Mržnja	.281	-.857
Simpatija	.853	-.414
Odbijanje	.565	-.843

za skalu negativnih
emocija.

Tablica 7

Matrica faktorske strukture za skalu negativnih emocija nakon ekstrakcije faktora višeg reda.

Faktori nižeg reda	Faktor višeg reda
F1	.699
F2	.699